

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ПОЗИЦІЇ МІЖНАРОДНОГО СУДУ

ON THE ISSUE OF FORMING THE JUDICIAL POSITION OF THE INTERNATIONAL COURT

Підгородинська А.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено питанням впливу правових позицій міжнародних судів (на прикладі практики Міжнародного Суду ООН, Європейського Суду з прав людини) та впливу правових позицій міжнародних судів, що формуються в процесі нормоконтролю, на розвиток міжнародного та національного права. Нині основною функцією міжнародних судів є не функція арбітра з вирішення спору, а функція тлумача з метою створення однакового правозастосування, єдиних стандартів для всіх акторів міжнародних правовідносин.

Зауважується, що судові рішення міжнародних судів сприймаються як джерело європейського права, чому підставою є механізм формування правових норм у судових рішеннях. Судова позиція в таких рішеннях виступає як акт застосування міжнародних норм у конкретній справі та створює вплив на формування юридичної доктрини. Пропонується вважати, що судова правова позиція – правило поведінки суб'єктів спірних правовідносин, що виникає в результаті діяльності суду щодо встановлення однакового розуміння чинної норми права.

Допускається зауваження, що суд, який уникнув політизації і функціонально тлумачить норми міжнародного права, здатний створити позицію, що впливає на правове регулювання в конкретному інтеграційному об'єднанні. Суд не створює конкретної правової норми, але формулює правило (позицію), яке в майбутньому через прецедентну практику стає звичаєвою нормою, зокрема імперативною, або через регульовальну практику, прогресивно розвиваючись, оформляється в статутну норму. Значну роль у цьому процесі можуть відіграти рішення інших міжнародних і національних судів, які підхопили правову позицію суду, що вперше сформулював те чи інше правило.

Ключові слова: судова позиція, міжнародний суд, прецедент, судові рішення, судочинство, судовий орган, Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини.

The article focuses on the impact of legal positions of international courts (based on the case law of the International Court of Justice and the European Court of Human Rights) and the impact of legal positions of international courts formed in the course of rule-making on the development of international and national law. Today, the main function of international courts is not the function of an arbitrator to resolve a dispute, but rather the function of an interpreter with a view to creating uniform law application and common standards for all actors in international legal relations.

The author notes that judgments of international courts are perceived as a source of European law, and the basis for this is the mechanism of formulating legal norms in court decisions. The judicial position in such judgments acts as an act of application of international norms in a particular case and has an impact on the formation of legal doctrine. It is proposed to consider that a judicial legal position is a rule of conduct of the parties to disputed legal relations arising as a result of the court's activities aimed at establishing a uniform understanding of the applicable legal provision.

It may be noted that a court that has avoided politicization and functionally interprets international law can create a position that affects legal regulation in a particular integration association. The court does not create a specific legal norm, but formulates a rule (position), which in the future becomes a customary norm, including a mandatory one, through case law, or through regulatory practice, progressively developing into a statutory norm. Decisions of other international and national courts which have taken up the legal position of the court which first formulated a particular rule may play a significant role in this process.

Key words: judicial position, international court, precedent, judgment, judicial proceedings, judicial body, International Court of Justice, International Criminal Court, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку міжнародної спільноти особливого значення набуває правове регулювання міждержавних відносин як на рівні міжнародного співробітництва, так і значення рішень міжнародних судів у правовій доктрині. Важливе місце в системі міжнародного співробітництва та взаємовідносин посідають судові органи, такі як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, основою діяльності яких є забезпечення правових гарантій реалізації прав та інтересів суб'єктів правовідносин.

Судові позиції зазначених органів виступають свого роду прецедентом для національних рівнів, в тому числі, й для України та вітчизняної судової практики. У сучасному світі правові системи та міжнародні відносини стають дедалі більш взаємопов'язаними. Наразі виникає необхідність у новому розумінні ролі національних і міжнародних юридичних інститутів. Основний акцент зміщується на пошук балансу між суверенітетом держав і необхідністю дотримання міжнародних правових стандартів.

Метою даної статті є дослідження особливостей формування судової позиції міжнародного суду та її значення для національної судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання діяльності міжнародних судів у своїх працях досліджували різні вчені, такі як І. Бойко, М. Дармін, А. Киричук, І.І. Лукашук, В.П. Кононенко, Л.М. Ніколенко, О. Мельничук та інші. Та попри все, переважно

дослідники зверталися до вузьких питань окресленої тематики, що доводить актуальність розгляду питання місця судової позиції міжнародного суду в національній практиці судових органів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Статуту ООН, Міжнародний Суд очолює судові органи даної організації, що закріплено в ст. 92 [1]. Основною метою діяльності такої інституції є вирішення типових міжнародних спорів, які, у свою чергу, передаються до даного суду державами, між якими виник спір. Варто зауважити, що саме Міжнародний Суд згідно Статуту ООН є не чим іншим, як мирний засіб вирішення міжнародного спору.

Визначено, що всі члени ООН є одночасно й членами Статуту Суду, а сам Міжнародний Суд відкритий для кожного спору та кожної держави, яка бере в ньому участь на умовах, які визначає Рада Безпеки, згідно ст. 35 Статуту [1].

16 вересня 2014 року було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [2], яка встановила для нашої держави якісно нові важливі орієнтири та стратегічні напрямки соціально-економічних реформ, політичної асоціації та інтеграції до Європейського співтовариства та відкрила нову сторінку історії України.

Вказана Угода особливого значення надає питанням юстиції, свободи та безпеки, утвердження верховенства права та укріплення принципів сфери управління та діяльності судових органів. Навіть у тексті, а саме ст. 14 Угоди

про асоціацію між Україною та Європейським Союзом окремо закріплено положення щодо спрямування співробітництва на підвищення ефективності, незалежності та неупередженості судової влади [2].

На жаль, варто відмітити певні труднощі у застосуванні міжнародних стандартів через не повну їх імплементацію, що, відповідно, свідчить про певні питання в частині відповідності національної судової системи встановленим справедливості та забезпечення належного рівня прав та свобод людини. Тому додатковим доказом виступає велика кількість звернень українців до Європейського суду з прав людини [3].

Судові рішення таких судів на практиці сприймаються як джерело європейського права, чому підставою є механізм формування правових норм у судових рішеннях. Судова позиція в таких рішеннях хоч і не виступає прецедентом в загальноприйнятому класичному його розумінні, але являючи акт застосування міжнародних норм у конкретній справі, створює вплив на формування юридичної доктрини та може бути визнана судовим прецедентом особливого характеру.

Взагалі, судова правова позиція – це правило поведінки суб'єктів спірних правовідносин, що виникає в результаті діяльності суду щодо встановлення однакового розуміння чинної норми права.

Таким чином, суд у результаті своєї діяльності виробляє позиції (короткі правила) щодо прочитання міжнародно-правових норм і щодо їхньої дії в часі та просторі, що свідчить про те, що суд у спірних ситуаціях зобов'язаний швидко й ефективно заповнити прогалину, усунути незрозумілість, двозначність у праві міжнародного співтовариства з метою ліквідації проблем поточного правозастосування в державах-членах.

Судова правова позиція, сформульована у вигляді чіткого правила, може повторюватися в судових актах національних судів держав-членів міжнародної спільноти, певного співтовариства, і в судових актах міжнародного суду, який вперше сформулював таке правило. Неодноразове застосування судами однієї й тієї самої формули свідчить про сформовану судову практику – прецедент міжнародного суду [4]. Іншими словами, суд створює стандарт, шаблон застосування конкретної норми права.

Прецедентна правова позиція міжнародних судів створена в конкретній справі, від початку діє як звичаєве правило. Загальновідомо, що статутні норми законів і договорів є пізнішим правовим феноменом порівняно із судовим звичаєм – юридично обов'язковим правилом, сформульованим суддями (usage) і підтриманим державами в особі їхніх органів (opinio juris). Таким чином, usage міститься в первісній правовій позиції міжнародного суду, opinio juris з'являється у два способи: через практику повторення цього правила в інших актах держав-членів і через зміну статутної норми права регулювальними органами. Для міжнародного суду обидва способи рівнозначні.

Ефективна формула правової позиції, вироблена під час розгляду правового конфлікту, однаковою мірою працює на однакове правозастосування і під час зміни правозастосовчої практики, і під час зміни статутної норми. При цьому суд, не вирішуючи завдань зміни норм права, стає ініціатором такого процесу: його правова позиція згодом може стати правовою нормою у формі звичаєвої або статутної норми міжнародного права. Однак суд може своє позицією може призвести до зворотного процесу, заклавши негативний прецедент щодо недопущення вдосконалення правового регулювання. У деяких ситуаціях, особливо стосовно процесу, суд виявляється заручником підходу, що перешкоджає розвитку права.

Тут слід погодитися, що судові тлумачення міжнародно-правових норм має величезну перевагу перед будь-яким іншим тлумаченням – це процес професійної кристалізації розуміння змісту норми міжнародного права,

виражений у її застосуванні до конкретної ситуації. Це викладення норми на найвищому професійному рівні. Але водночас судові тлумачення має й істотний недолік – воно найвищою мірою суб'єктивне, тому що здійснюється людьми, які мають різні погляди, підходи та професійні стереотипи [5].

До створення негативного прецеденту, наприклад, може призвести практика судового органу, що консолідовано практикує «legal purism» (тобто визнання пріоритету формальних процедур над сутністю спірних правовідносин), або послідовне заперечення судом стандарту захисту «слабкої» сторони в процесах за участю владних органів та багато іншого. Загальновідомо, що подолання подібних явищ великою мірою залежить від особистісних якостей суддів, від того, наскільки вони дотримуються принципів незалежності та неупередженості в своїй діяльності, будучи не чийось найманим працівником, а займаючи державну посаду, суддя служить тільки закону (праву), несе відповідальність тільки перед законом (правом) [5].

Є аксіомою, що суддя у своїй діяльності не діє за наказом третіх осіб всередині або поза судом. Особливо актуальне це положення для міжнародних судів, у яких можливості змови, психологічний та інший тиск більшості на одного суддю (мобінг – кримінальний злочин за заканадавством сучасних держав), залучення сторонніх сил (наукових кіл, силових відомств і т.п.) для здійснення тиску на самостійного суддю є значно небезпечнішими, бо міжнародний суддя перебуває поза своїм професійним співтовариством, лишається без його захисту.

Акти суду, сформовані за наявності подібних явищ, можливо, закладають негативну судову позицію. Як правило, у таких випадках єдиним способом виявлення негативного прецеденту стає інститут окремих думок. Цьому підтвердженням є те, що не поодинокі випадки, коли у своїх особливих або розбіжних думках судді Міжнародного Суду ООН пропонують інші рішення проблеми та тлумачення фактів або права, внаслідок чого деякі рішення та висновки міжнародних судів зазнають критики з боку науковців і практикуючих спеціалістів.

Безумовно, науковці можуть так само критично сприймати й окремі думки, не беручи до уваги, що будь-яка з них може послужити як розвитку правового регулювання, так і подоланню негативного прецеденту в практиці суду. Вважаємо, ситуація ускладнюється тим, що нині основною функцією міжнародних судів є не функція арбітра з вирішення спору, а функція тлумачення з метою створення однакового правозастосування, єдиних стандартів для всіх акторів міжнародних правовідносин.

Необхідність тлумачення норм міжнародного права диктується насамперед тією обставиною, що ці норми мають надзвичайно компромісний характер, зумовлений методом їх створення – узгодженням воль учасників переговорного процесу – представників держав [6].

Узгоджена норма, як правило, містить обтічні, розмиті, м'які формулювання, які, втім, влаштовують усіх учасників переговорів. При цьому багато хто з творців таких формул бачить у них абсолютно різний зміст. Правозастосовчі органи, своєю чергою, відштовхуючись від бачення «своїх» переговорників, цілком здатні посилити таку відмінність, неоднозначність тлумачення. Неодноразово розуміння згодом призводить до неоднозначного застосування норми.

Як наслідок, міжнародна домовленість не працює. Ускладнюють ситуацію і лінгвістичні проблеми: одне поняття в різних мовах може мати різне, а часом і протилежне значення. Єдиним вирішенням таких проблем стає тлумачення норми компетентними, шанованими міжнародними органами, до яких відносять і суди.

Збільшення кількості міжнародних судів і розширення їхньої юрисдикції, насамперед, слід розуміти як зміну характеру діяльності міжнародних судів. Міжнародні

суди відходять від основного обов'язку з вирішення спорів, щоб переслідувати інші цілі, як-от міжнародний нормоконтроль і підтримання міжнародних угод про спільну діяльність (зміна, що збігається із загальнішим зрушенням у міжнародному праві від права співіснування до права співробітництва). Таким чином, хоча нова судова система, мабуть, являє собою нові рівні інституційної ефективності, її поява частково пояснюється перекалібруванням цілей і радіусу дії міжнародних судових органів.

Особливо необхідно підкреслити, що суперечка про те, що таке суд, хто такий суддя і що таке тлумачення – це суперечка стародавня і безперервна. З урахуванням того, що міжнародне право сьогодні створюється практикою, не визнавати того, що в ній велику роль відіграє судове тлумачення, просто неможливо. Судді зазвичай займаються буквальною тлумаченням, а тлумачення – це з'ясування і роз'яснення, і в такому контексті в судді немає іншої ролі: роз'яснення не може існувати без з'ясування, а тлумачення без з'ясування і роз'яснення.

Особливістю міжнародного тлумачення є те, що роз'ясненню підлягають норми, створені часом у далекому минулому. Наприклад, Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року [7] сьогодні застосовується до абсолютно нових ситуацій, що виникли у сфері біоетики. Іншими словами, «стара» норма застосовується до нових суспільних відносин. У такій ситуації суддя все одно буде змушений щось придумати для пристосування старої норми до нових умов. У цьому випадку суди використовують еволютивне тлумачення. Такий метод використовується нечасто, але саме він сприяє розвитку міжнародного права.

Паралельно нині при судовому тлумаченні постає тема прав людини: чи забезпечують вони глобальний захист людини, особистості в усіх сферах, чи захист прав людини – спеціальна тема, яку можна не помічати, коли розглядають, наприклад, морський або економічний спір. З огляду на те, що колективні утворення – юридичні особи, держави, інтеграційні об'єднання – це фікції, насправді в природі існують лише люди, які й об'єднуються в організаційні структури, з погляду філософії права не звертати увагу під час вирішення спору на природні права людини в сучасному суді неможливо. Вбачається, що зіткнення концепцій природного і позитивного права у практичній площині отримало визнання у вигляді пріоритету природних прав людини при вирішенні судових спорів.

При цьому судове тлумачення, будучи серцевиною дії права, має залишатися юридичним, правовим за своїм змістом, не дозволяючи економічним, політичним, психологічним аспектам, присутнім у будь-яких правовідносинах, спотворити правовий зміст чинних правил.

Судове тлумачення, що виявляє правовий зміст чинного права, функціонально з'єднує всі складові природного і позитивного права стосовно спірних правовідносин. З погляду юридичної техніки такий функціональний аналіз має доволі простий вигляд: у загальному вигляді природні права закріплюють у принципах міжнародного права (нормах *jus cogens*), їх застосовують пріоритетно,

тоді як позитивні правила містяться у звичаєвих і договірних нормах, які можуть бути застосовані до конкретних правовідносин.

Однак у зв'язку з тим, що природні принципи права викристалізувалися виключно практичним (звичаєвим) шляхом, виявлення цих норм стосовно, наприклад, інтеграційного права є дуже трудомістким процесом і важкодосяжним результатом для будь-якого міжнародного суду. При цьому багато складнощів пов'язано саме з політичною і психологічною складовими в діяльності міжнародних суддів, до яких належать залежність від влади держави, що направила їх, небажання приймати концепцію природних прав як наріжний камінь будь-якого правового регулювання, спрощення погляду на міжнародне право з ментальних позицій національного судді і т. д.

Сила функціонального підходу як інкубатора інтеграції залежить від відносного опору цього підходу політизації. Тут, однак, виявляється парадокс, який проливає інше світло на передбачувану наївність «легалістів». Як мінімум межа відокремлення, необхідна для просування інтеграції, вимагає, щоб самі судді займалися правом, а не політикою. Таким чином, їхня політична свобода дій залежить від мінімального ступеня відданості як матеріальному праву, так і методологічним обмеженням, що їх накладає правова аргументація. Одним словом, непохитне слідування правовим реаліям, на відміну від політичних реалій, насправді може стати потужним політичним інструментом [8, с. 41, 44].

Варто лише додати, що суд, який уникнув подібної політизації та функціонально тлумачить норми міжнародного права, природні та позитивні, у єдності, здатний створити позицію, яка впливатиме на правове регулювання в конкретному інтеграційному об'єднанні. Таким чином, створення правила у вигляді правової позиції судом – нормальний і природний процес у міжнародній правотворчості.

Висновки. Правова позиція може існувати як формула, яка спочатку є обов'язковою (з рішень) / рекомендаційною (з висновків та окремих думок) для сторін правового конфлікту, а в міру її повторення в судовій практиці стає судовим звичаєм, що набуває юридичної обов'язковості для невизначеного кола осіб. Насправді Суд не створює конкретної правової норми, але формулює правило (позицію), яке в майбутньому через прецедентну практику стає звичаєвою нормою, зокрема й імперативною, або через регулюючу практику, прогресивно розвиваючись, оформлюється в статутну норму.

На сучасному етапі розвитку міжнародної консолідації роль судової позиції міжнародного суду має особливу юридичну природу як то джерело права. Юридичне значення рішень міжнародних судових органів у регулюванні міжнародних відносин поступово зростає. При цьому, така судова позиція в рішеннях міжнародних судів має сприйматися як незалежна від держав інституція, завданням якої є правозастосування та здійснення міжнародного правосуддя. Подібні прецедентні норми здійснюють відповідний вплив на норми як міжнародного, так і національного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>
2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Урядовий портал. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/articl?art_id=246581344&cat_id=223223535.
3. The European court of human rights: in facts & figures 2013. URL: http://www.echr.int/Documents/Facts_Figures_2013_ENG.pdf
4. Jacob M. Precedents and Case-based Reasoning in the European Court of Justice. Cambridge : Cambridge University Press, 2014.
5. Юридичне «чистоплюство» у тлумаченні ЄСПЛ. European Court of Human Rights. *Sutyazhnik v. Russia*. Application no.8269/02. Judgment of 23 July 2009.
6. Shany Y. No Longer a Weak Department of Power? Reflections on the Emergence of a New International Judiciary. *European Journal of International Law*. Vol.20. 2009. No.1. P.73–91, 76.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Burley A.-M., Mattli W. Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration. *International Organization*. Vol.47. 1993. No.1. P.41–76, 44.